

Nepotopitelná třída

Rodinné zázemí v sebeprezentaci českých postkomunistických podnikatelů

Vladimír Andrlé

Překlad: Olga Starostová

Abstrakt:

The buoyant class: Family background in the self-accounts of Czech post-communist businessmen

Life story interviews carried out in the Czech Republic confirm that the new business elite is dominated by men who had already achieved high managerial positions in the communist era. More surprisingly, however, they also reveal a marked overrepresentation within this group of descendants of the national bourgeoisie that was expropriated when the communists came to power in 1948. An exemplary life-story case-study indicates how the scion of a First Republic upper-class family was able to enter the communist state[a]s managerial establishment and then find himself in a prime position to become a major beneficiary of the current capitalist restoration. Analysis of accounts by a broader middle-class sample of selective schooling entrance throws further light on the way in which communist institutions were commonly personalized and negotiated in everyday practices. In addition, a constructivist reading of the interview transcripts draws attention to the special problems that life narrators have to resolve, and the cultural resources they can draw upon, in constructing morally adequate and continuous selves in the context of ideologically-charged institutional discontinuities. Czech society offers an interesting case, in this respect, because each successive generation in the twentieth-century has been marked by at least one major political change.

Citujte takto:

ANDRLE, V. (1999): Nepotopitelná třída: Rodinné zázemí v sebeprezentaci českých postkomunistických podnikatelů. *Biograf* (18-19): 40 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=1803>

Biograf

Časopis
(nejen) pro
biografickou a reflexivní
sociologii

ISSN 1211-5770
Reg. pod č. MK ČR E 8364

Biograf aktuálně vychází dvakrát ročně v tištěné verzi i jako on-line časopis. Publikuje empirické, metodologické i teoretické příspěvky věnované kvalitativnímu výzkumu.

E-mail:
casopis@biograf.org
Website:
<http://www.biograf.org>

Rok 1999, číslo 18-19

TEXTY

© Časopis Biograf 1999

1.

Projekt, na němž je založen tento článek, byl původně pojat jako empirický výzkum duality mezi *velkou historií* a *malou historií* (Šimečka 1992; Fialová 1996) ve společnosti, která zakouší postkomunistickou přeměnu. [1] *Velká historie* sestává z popisů a vysvětlení

záležitostí státu a sociálního vývoje, které jsou strukturovány pojmy jako občanská společnost, politická kultura a tržní ekonomika. *Malá historie* je založena na popisech událostí a změn, které jednotlivci formulují jako součást své vlastní zkušenosti. V tomto směru se malá historie podobá tomu, co někteří anglo-američtí kvalitativní sociologové (např. **Denzin 1991**) nazývají „žitá zkušenost“. Jemný, ale významný rozdíl je ve stupni, v jakém oba přístupy berou v úvahu historičnost (časovou dynamiku) institucionálního rámce, ve kterém mají místo mikrokosmy žité zkušenosti. Zkoumání v rámci malé historie jsou silněji orientována na historické povědomí, které se projevuje v každodenních interakcích. Orientace na malou historii je zvláště vhodná ke studiu středoevropských kultur. Jejich příslušníci totiž zažili různé politické režimy formující individuální životní šance – zažili to, jak přicházely, trvaly a odcházely. Tato zkušenost relativizuje velkou historii a sytí ji potencionální ironií. Zároveň ale bere ohled na to, do jaké míry se velká a malá historie navzájem podepírají, a tento vztah chápe jako empirickou otázku, která se vždy váže k nějakému konkrétnímu místu a času.

2.

Projekt byl původně postaven na dlouhých rozhovorech, které měly zprostředkovat deskriptivní výpovědi o změnách a kontinuitě vycházející z vypravěčovy vlastní zkušenosti od pádu komunistického režimu v roce 1989. Během prvních 17 rozhovorů však začalo být jasné, že mají-li vypravěči vysvětlit nějakou strategii přizpůsobení se nebo to, zda byla ta která událost nahlížena a prožívána jako banální či naopak důležitá, musejí se někteří z nich zmínit o své minulosti před rokem 1989. Dva vlastně začali svá vyprávění o několik desetiletí dříve. Můj původní požadavek, aby respondenti začali svá vyprávění v roce 1989, zahrnoval naivní domněnku, že převrat velké historie – pád komunistického režimu v roce 1989 – zakládá jakési „přirozené“ východisko pro výklad malé historie, těžící z osobní zkušenosti. Proto byla pro dalších 50 rozhovorů zvolena forma životopisného vypravování. Tyto rozhovory byly rozvrženy do dvou fází. Napřed byli respondenti požádáni, aby ze svého života vybrali ty zkušenosti a události, které byly v jejich životě z nějakého důvodu důležité a aby svůj výběr vysvětlili. Vypravěči tak poskytli biografickou sebe prezentaci. Teprve pak jim bylo položeno několik dalších dotazů na vývoj po roce 1989.

Životní příběhy

3.

Životní příběhy slouží jako zdroj dat pro analýzu folkloristům (**Atkinson 1998**), psychologům (**Josselson, Lieblich 1993-97**), sociálním historikům (**Thompson 1975, 1978**) i sociálním antropologům (**Lewis 1961; Tonkin 1992**), stejně jako sociologům. Historie využití životních vyprávění v sociologii odráží obecný posun od realistického přístupu k datům (kdy data jsou chápána jako něco, co více či méně reprezentuje sociální realitu) ke konstruktivistickým přístupům (v jejichž rámci se s daty zachází jako s projevy složité komunikační činnosti). Realistický přístup k životním příběhům (nebo, v duchu realismu, k životním historiím) nakládá s biografiemi jako se svědeckými výpověďmi o „souborech sociálních vztahů“ a praktik (**Bertaux 1981: 40**) a jako s reprezentacemi ideologií a postojů, které vymezují příslušnost subjektu k určité sociální skupině. Věhlasné příklady realistických výzkumů se věnují sociologickému porozumění delikventům (**Shaw 1930**), pracovním kariérám a postojům (**Terkel 1972**), ekonomicky marginálnímu podnikání (**Bertaux, Bertaux-Wiame 1981**), migraci do měst (**Bertaux-Wiame 1981**), přeskupování střední třídy (**Roos 1987**), a rodině-situovaným procesům mobility a příslušnosti ke společenské třídě (**Bertaux, Thompson 1997**).

4.

Realističtí sociologové pracující se životními příběhy byli obviněni z šíření naivních iluzí.

Podle Bourdieua (1986) je podstatou jedné takové iluze to, že vypravěči-biografici vybírají některé z mnoha možných vzpomínek na minulost a propojují je navzájem do souvislých příběhů. To zastírá fragmentárnost procesu individuálního vědomí ve skutečném životě. Podle Denzina (1995) je životní historie iluzorní potud, pokud nereflexivně naznačuje, že za jejím textem nezávisle existuje nějaká skutečnost a nějaký subjekt, když text je přece konstrukcí, jejíž autorství je vždy sporné a nikdy zcela singulární. A konečně, pro etnometodologicky orientované kritiky, jako jsou Atkinson a Silverman (1997), je naivní iluzí považovat jakékoliv interview, tak jak je zaznamenáno, za nějakou hloubkovou sondu do nitra osobní zkušenosti, když víme, že jde vlastně jen o kreativní předvedení (performanci) rozhovoru, naší kulturou tak oblíbeného druhu konverzační hry.

5.

Z konstruktivistického pohledu je transkript životopisného vyprávění záznamem předvádění komunikační kompetence. Dotazovaný užívá svou znalost příslušných interakčních rámců (Atkinson, Silverman 1997) a vyprávěcích žánrů (Bruner 1987; Denzin 1989) k tomu, aby vytvořil věrohodně znějící a poutavé vyprávění o sobě jako o rozumném a morálně přijatelném subjektu (Silverman 1993: 114, 200). Goffman (1972) předjímal takovýto pohled, když pozoroval pacienty v ústavech pro duševně nemocné, jak utvářejí svou stigmatizovanou identitu tím, že vyprávějí životní příběhy zařaditelné do jedné z těchto tří kategorií: obhajoby, historie úspěchu a smutné historky.

6.

Konstruktivistický přístup v biografické sociologii pokládá „iluzi“, vůči níž má Bourdieu výhrady, za hlavní předmět výzkumu. Ukazuje interpretativní „biografickou práci“ (Gubrium, Holstein 1995; Fischer-Rosenthal 1995; Brose 1989; Kohli 1986; McCall 1985; Meir, Ray 1996; Rosenthal 1993; Linde 1993; Stanley 1991), kterou vypravěči dělají, když z celé možné směsice vzpomínek některé vybírají a navzájem je spojují do více či méně soudržných příběhů. Tento směr bádání má své počátky ve třech následujících postřezích. Za prvé, vyprávění o vlastním životě jsou produkována v současnosti, aby propojila vzpomínky na minulost s orientací k budoucnosti (Kohli 1981). Za druhé, jsou produkována ve spolupráci s tazatelem během procesu, jenž může být rituálně strukturován jako jakási performance (Catani 1981; Chambon 1995). A za třetí, vyprávění o životě lze chápat jako rozpravu mezi vypravěčem, protagonistou a zevšeobecněnými dalšími, kteří se za zády tazatele vynořují (Burgos 1989).

7.

Biografická práce tvaruje individuální subjekt odkazy k různým sociálním a kulturním členským příslušnostem. Konstruktivistický přístup neinterpretuje sebe prezentaci či vyprávění života zjednodušeně jako „pouhý“ případ udržování tváře či používání konvenčního biografického žánru ke sdělení autentické osobní zkušenosti. Konstruktivisté považují vyprávění o životě za kreativní počín, který mobilizuje sociální vědění a kulturní zdroje tak, aby vznikla důvěryhodná, kontinuální a morálně přijatelná sebe-identita (Linde 1993). Životní příběh informuje o sociálním světě subjektu, protože předvádí některé z „kulturních“ a „kolektivních“ příběhů (Miller, Glassner 1997: 106-110), které jsou v tomto světě dostupné; protože demonstruje dovednosti řešit problémy, které tento svět vyžaduje (Witkin 1994); a protože ukazuje kategorie členské příslušnosti a aktivity, které tento svět konstituují (Baker 1997).

8.

Ve skutečnosti se většina případů sociologického zacházení se životními příběhy vyhýbá extrémním teoretickým doktrínám. Realistické přístupy uznávají, že způsob, jak se o životě vypráví, prozrazuje postoj subjektu, a že tedy nejde jen o to, co se říká o sociálních podmínkách. Konstruktivistické přístupy uznávají, že dávat pozor na to, co subjekt říká,

může být nápomocné při porozumění tomu, *jak* užívá svých zdrojů k ustavení věrohodně znějící a poutavé verze sebe sama. Životopisné rozhovory jsou zvláštní tím, že respondent v nich má celkem velkou svobodu výběru konkrétních vzpomínek, ze kterých buduje linii svého příběhu; proto se biografičtí výzkumníci obojího zaměření snaží o to, aby těmto procesům dobře empiricky porozuměli. U hlavního tématu a u doplňkových témat a leitmotivů hledají tedy celostně definované struktury (*gestalt-defining structure*).

Hermeneutika se ve svých metodách může pohybovat od hermeneutiky striktně objektivní (Rosenthal 1993; Helling 1998; Brose 1989) až po hermeneutiku poetickou a autobiograficky reflexivní (Richardson 1992; Riessman 1993; Stanley 1991); nicméně zřetel na celek vyprávění – na to, aby dotazovaní nebyli letmo citováni mimo kontext – představuje v hermeneutice obecně přijímaný analytický princip. Tento princip zakládá možnost smíření mezi realismem a konstruktivismem v kvalitativním sociálním výzkumu vůbec, tedy jakýsi kompromis mezi důrazem na *co* realismu a důrazem na *jak* konstruktivismu (Gubrium 1993a, 1993b, 1995; Gubrium, Holstein 1997). V duchu takového přístupu si analytik všímá jak věcného obsahu respondentových popisů, tak jejich funkčního významu pro celkovou sebe prezentaci.

Vzorek

9.

Zájem o malou historii bychom si neměli plést se studiem historie „zezdola“, která se zaměřuje hlavně na to, aby se ke slovu dostaly potlačované sociální skupiny. Zmíněný výběr měl zachytit revoluční období, čehož bylo dosaženo tím, že zahrnul respondenty z rozdílných sociálních sítí, kterých se týkala revoluční cirkulace elit: a) bývalá komunistická nomenklatura – vysocí političtí a ekonomičtí činitelé; b) aktivisté politického a kulturního disentu v časech komunistické vlády; c) zakladatelé, vlastníci a ředitelé podniků; d) zemědělci – jak soukromí „restituující“ zemědělci, tak i manažeri zemědělských družstev. Z toho vyplývá, že cílové kategorie a) a b) byly určeny podle statusu před listopadem, zatímco cílové kategorie c) a d) byly určeny statusem v době, kdy výzkum probíhal. Soustředění se na tyto cílové kategorie, kombinované s výběrem metodou „sněhové koule“, doplnily profil vzorku statusově definovaného porevolučním obdobím o dvě charakteristiky: 1) výběr zahrnuje četnou skupinu respondentů, kteří během let 1990-95 pracovali ve vysokých politických funkcích; 2) podsoubor podnikatelů byl větší než všechny ostatní a obsahoval řadu elitních osobností. *Tabulka 1* ukazuje typy sociální mobility, kterou respondentům umožnila změna politického režimu.

Tabulka 1: Komunistický status respondentů (řádky) a jeho postkomunistický stav (sloupce)				
Během let 1991-95 a	Celkový výběr	Členové vlády a/nebo parlamentu, náměstci, ředitelé významných státních institucí	Podnikatelé, ředitelé a výkonní vedoucí, soukromí zemědělci	Ostatní (ani politici, ani podnikatelé)
Před listopadem 1989 a				
Ministři, významní politici, vysocí policejní úředníci	8	0	3	5

Ředitelé, zástupci ředitelů, členové představenstev, stát. podniků a jiných ekonom. organizací	10*	1	9	1
Disidentští aktivisté, signatáři Charty 77, členové kulturního undergroundu	17*	10	3	7
Respondenti s běžnými kariérními modely, bez vysoké funkce a účasti v disentu	19*	1	11	8
Příliš mladí na kariérní modely dospělých, kterých by mohli dosáhnout za starého režimu	9*	1	2	7
Cizí národnosti, nebyli obyvateli Československa pře rokem 1990	4	1	1	2
Celkem	67*	14	29	30
* Celkový počet respondentů v tomto sloupci je menší než součet zbytku řádky, a to proto, že někteří respondenti dříve než začali podnikat pracovali ve vysoké politice.				

10.

Revoluce celkem pochopitelně vyřadila vysoké komunistické státní funkcionáře z podsouboru „vysocí politici“ (řádek 1) a nahradila je bývalými disidenty, alespoň na chvíli (řádek 3); a také proměnila manažery státních podniků v podnikatele (řádek 2).

11.

Co se týče podsouboru podnikatelů, respondenti působili například v bankách a financích,

v podnikání a poradenských službách, v průmyslu, v obchodu s nemovitostmi a správě majetku, v médiích a nakladatelstvích, v maloobchodě a velkoobchodě, v bezpečnostních službách, hotelích, restauracích a v zemědělství.

Charakteristika respondentů z řad podnikatelů

12.

Podsoubor podnikatelů jsem roztrídil do tří kategorií: „velcí“, „malí, ale prosperující“, „malí a zaostávající“. Podnikatelé označení jako „velcí“ disponují majetkem a příjmy, které jsou mnohem vyšší, než kolik stačí se svými rodinami spotřebovat pro zajištění pohodlného života. To šlo zjistit i nezávisle na tom, co respondenti sami o sobě říkali. Podniky běžně obchodované na burze toho byly jasným dokladem; totéž platí o zemědělcích, jejichž pozemkové vlastnictví nabylo takového významu, že se z jejich hospodářství staly dominantní instituce v okrese. Dodatečně byli do kategorie elity zahrnuti tři respondenti, s jejichž podniky se sice neobchodovalo na burze, ani nevlastnili velké pozemky, zato ale vlastnili celý řetězec rozličných podniků, které očividně fungovaly a prokazatelně přinášely zisky. Zbytek respondentů z řad podnikatelů byl označen buď jako „malí, ale prosperující“ anebo „malí a zaostávající“, na základě toho, jak sami popisovali svoji situaci. *Tabulka 2* srovnává bývalé komunistické ředitele a funkcionáře se zbytkem podsouboru podnikatelů podle jejich rozložení do zmíněných tří kategorií.

Tabulka 2: Předrevoluční zázemí respondentů-podnikatelů (řádky) a jejich současný ekonomický status (sloupce)			
	Velcí podnikatelé	Malí, ale prosperující	Malí a zaostávající
Bývalí komunističtí ředitelé a funkcionáři	9	2	1
Všichni ostatní	2	9	6
Celkem	11	11	7

13.

Tabulka potvrzuje to, co bylo obecně známo a obšírně komentováno, jak v rámci republiky tak i mezinárodně (např. **Clark, Soulsby 1996**). Okolnosti „sametové revoluce“ zahrnovaly rozhodnutí, že „nebudeme jako oni“. To znamenalo, že nová demokracie nebude napodobovat komunistickou revoluci v její diskriminaci původně privilegovaných tříd. Bývalí komunističtí kariéristé měli stejná práva jako kterýkoliv jiný občan, včetně nových práv v oblasti ekonomického podnikání.^[2] Navíc způsob, jak probíhala ekonomická privatizace, umožnil bývalým komunistickým ředitelům těžit nejenom z jejich technické odbornosti a manažerského elánu (které opravdu měli), ale také ze schopnosti využívat osobní známosti a kultivovat je, což bylo velmi důležité pro manažerský úspěch v komunistické ekonomice (např. **Andrle 1976**). Respondenti náležející ke komunistickým podnikatelům transformovali své staré pozice v nový úspěch

velmi různými způsoby, avšak klíčový význam neformálních sociálních sítí je jasně patrný ve všech autobiografických vyprávěních.

14.

Popisy formování soukromého kapitálu jsou nicméně tématem, které je lepší uchovat pro jiný článek, protože tady nás teď čekají jiné, překvapivější rysy konstruování životních příběhů. Jde o míru, v jaké se životní příběhy respondentů ve svých úvodních částech přizpůsobovaly konvencím psaných auto/biografií.

15.

Evropská psaná auto/biografie má kanonickou formu, která požaduje, aby se její subjekt-autor popisoval v úvodních kapitolách jako dítě žijící v rodině a mezi dalšími vlivnými osobami, v určitém sociálním prostředí a na určitém místě (Denzin 1989: 18). Tento žánr činí na pisatele nátlak, aby „zakotvil“ (Denzin 1989: 39) subjektivní realitu uvedeným způsobem a aby ji dále rozvíjel vyprávěním o symbolických stadiích a událostech, které vykreslují posun jednotlivce z privátní do veřejné sféry, z domova do školy a do práce (Bruner 1995: 170). Nebylo by rozumné předpokládat, že se ústní vyprávění modelují podle této literární sebezpřenační konvence, i když její vliv je patrný třeba v biografických rozhovorech, které provedli moji studenti v Yorku. I když jsou respondenti dotazováni tak, aby pokud možno nezískali dojem, že je jim předepisováno, kde mají svá vyprávění začít a o čem mají vyprávět, obvykle zahajují kanonickým zakotvením sebe sama v rodině, místě a sociální třídě svého dětství: „Narodila jsem se v roce 1950, doma, v nájemním domě v Acomb, což je v Yorku, takže jsem holka odtud [smích]. Mému bratrovi bylo pět...“ Naprosté pominutí takovéto informace je velmi nezvyklé. V případě českého projektu nejméně deset z prvních sedmnácti respondentů dobrovolně zakotvilo biografická data v hlubší minulosti – přitom šlo o rozhovory, ve kterých byl respondent požádán, aby vyprávěl pouze o tom, co se mu stalo poměrně nedávno, po roce 1989. Z tohoto hlediska bylo překvapivé, když se mezi následujícími padesáti rozhovory pojatými jako biografické rozhovory, objevilo 15 případů (30 procent), kdy respondent konstruoval vyprávění o sobě, aniž by přitom poskytl jakoukoliv informaci o svých rodičích či o typu rodiny, z níž pochází. O těchto respondentech bychom mohli říci, že učinili rozhodnutí neuznávat konvenci biografického zakotvení. Kromě toho jenom 25 ze 45 respondentů, kteří se zmínili o svém dětství a o rodičích, jasně určilo sociální pozici svých rodičů a prarodičů za první republiky (1918-38), tedy v období, kdy česká společnost nebyla spoutaná politickou represí a které je v současnosti bráno za pozitivní vzor.

16.

Nabízí se dobrý důvod, proč „sociálně-třídní původ“ chyběl v mnoha sebezpřenačích. Tento druh informace míval totiž v době komunismu, zejména pak v padesátých a šedesátých letech, kdy většina respondentů vyrůstala, velký byrokraticko-politický význam. Z pohledu politické byrokracie byl občan pocházející z řad dělnické třídy s největší pravděpodobností důvěryhodným přívržencem komunistického zřízení a jeho ozdravným kořením. Prvorepublikový buržoazní původ na druhé straně vyvolával obavu z toho, že by se jeho nositelé mohli zapojit do oslabování socialismu ve svém okolí. Zdůrazňování vlastního dělnického původu se tehdy v mnoha praktických souvislostech rovnalo požadavku po uznání privilegií. Ti s jiným původem se snažili, aby při oficiálních sebe-deskripcích nezdůrazňovali svoje sociální kořeny, ale někteří z nich se těšili v soukromí, mezi blízkými a přáteli ze své nadřazené prvorepublikové kultury a výchovy. Přiznávání dělnického původu v našich výzkumných v rozhovorech by mohlo být chápáno jako takový způsob konstrukce identity, v němž rezonuje zaniklý komunistický režim. Jak ukazuje *Tabulka 3*, respondenti, kteří zachovávali konvenci biografického zakotvení, se většinou hlásili k jiné než dělnické třídě a nepocházeli z chudých rodin.

Tabulka 3: Respondenti, kteří zmínili své sociálně-třídní zázemí: prvorepublikový status jejich předků (řádky) a status respondentů v době rozhovoru (sloupce)

Vlastní status 1994-95 ä	Velcí podnikatelé, vysocí politici činitelé	Menší prosperující podnikatelé, kulturní elita	Vysokoškolsky vzdělaní odborní zaměstnanci	Zkrachovali nebo krachující podnikatelé	Ostatní
Status předků před rokem 1939 ä					
Prvorepubliková velkoburžoazie	3	0	0	0	0
Střední třída: absolventi VŠ, vojenští úředníci, úředníci odborníci, vlastníci malých podniků, sedláci	6	4	1	0	0
Drobní podnikatelé, živnostníci	1	2	0	2	0
Dělníci pracující v průmyslu, chudí maloročníci	6	4	1	0	0

17.

Tabulka také ukazuje, že respondenti, kteří se hlásili k prvorepublikovým kořenům ve vyšší či střední třídě, se v době rozhovoru měli dobře, zatímco těm, kteří se popisují jako potomci nižší třídy, se dařilo všelijak. Konečně, když se podíváme, kdo je zahrnut v *Tabulce 3*, uvidíme jasnou charakteristiku podsouboru podnikatelé. Pouze menšina z celého souboru (26 ze 67) je v tabulce označena jako ti, kteří uvedli informace o pozici svých rodičů či prarodičů za první republiky.

18.

Ze všech kategorií tvořících řádky a sloupce v *Tabulce 1* je pouze jediná, z níž většina členů spadá také do *Tabulky 3* (16 z 29 podnikatelů). Sklon respondentů z řad podnikatelů k otevřenému sdělování předkomunistického třídního původu je pochopitelnější, když vezmeme v úvahu jejich aktuální postavení tak, jak jej ukazuje *Tabulka 4*.

Tabulka 4: Prvorepublikový sociální původ respondentů-podnikatelů (řádky) a jejich současný podnikatelský status (sloupce)

Vlastní status 1994-95 ä	Velcí podnikatelé	Malí, ale prosperující	Malí a zaostávající
Status předků před rokem 1939 ä			
Prvorepubliková buržoazie	2	1*	0
Střední třída	6	3	0
Drobní podnikatelé, živnostníci	1	0	1
Průmysloví dělníci, maloročníci	0	1*	1
Nebyl zmíněn prvorepublikový sociální původ	2	6	5
Celkem	11	11	7

* Respondent zahrnutý v této kategorii byl započítán také do prvního sloupce **Tabulky 3**, neboť kromě podnikání byl v době rozhovoru také ve vysoké politice.

19.

Respondenti náležející k podnikatelské elitě byli nejvstřícnější, vždyť také popisovali nejlepší předkomunistický původ.

20.

A je tu ještě jeden rys, který se váže k sebe prezentacím respondentů. Respondenti z řad podnikatelské elity nejenže patřili k vyšší vrstvě, tak jak byla klasifikována v předkomunistickém sociálním původu, ale – jak ukazuje **Tabulka 2** – i v komunistickém režimu se jim podařilo získat vysoké posty. Z devíti respondentů patřících k podnikatelské elitě, kteří bývali vysokými komunistickými funkcionáři či řediteli (horní levé okénko v **Tabulce 2**), dva zasadili své předkomunistické kořeny do vyšší vrstvy a pět do vyšší střední třídy, zatímco zbylí dva žádné informace o svém sociálním původu neuvedli. Elitní podnikatelé, kteří měli jak elitní předkomunistický původ, tak i zkušenosti z komunistické nomenklatury, vzpomínají, jak byli jejich otcové v padesátých letech (v době, kdy byl komunismus ve své raně militantní fázi) uvězněni. Komunistický režim byl vždycky pověstný svým třídně diskriminačním přístupem, a to jak mezi občany bez dobře politicky znějícího proletářského původu, tak i mezi západní veřejností. Podsoubor bývalé komunistické podnikatelské elity s jasně buržoazním sociálním původem této pověsti

protiřečí. Stejně tak této šabloně protiřečí, že ze 14 respondentů, kteří měli buď elitní anebo středostavovské kořeny v první republice (dva horní řádky v *Tabulce 3*), dvanáct jich mělo univerzitní vzdělání. Možná, že fenomén nepotopitelné třídy, který naznačují doložené ilustrační tabulky, více osvětlí samotné příběhy.

Příběh pana Bárty o obnově rodiny z vyšší třídy: Shrnutí

21.

Pan Ambrož a pan Bárta jsou dva elitní podnikatelé, kteří pocházeli z vyšší vrstvy a jejichž otcové byli věznění, a kteří přesto udělali kariéru vedoucích pracovníků za komunismu. Pan Ambrož, průmyslník, začal svůj životní příběh otcovým uvězněním a tím, jak rodina musela opustit vlastní dům, když byl ještě dítě. To se stalo proto, že od roku 1870 rodina vlastnila továrnu. Potom měl pan Ambrož určité problémy, aby se dostal na střední školu, avšak, jak hned dodal, kromě toho nepřišel k žádné újmě: „Ublížilo se mému otci, ale mě pak už nikdo v rámci tohoto neublížil, to musím říct naprosto na rovinu.“ K tomuto tématu se pan Ambrož už nevrátil. Svě vyprávění poté převážně věnoval kariéře ve vedoucím postavení, ačkoliv se jeho rodinné zázemí přece jen ještě objevuje, a to když zmiňuje, že jeho bratr žil v emigraci ve Švýcarsku, kde začal samostatně podnikat. Opět kvapně dodal, že mu nikdo nebránil, když ho chtěl navštívit, což učinil za komunistického režimu dvakrát či třikrát.

22.

Oproti tomu pan Bárta ze svého vyššího třídního původu a z obnovy kapitalistické moci svojí rodiny učinil téma, které definuje celek jeho vyprávění. Byl v tomto ohledu podobný třetí osobě zařazené do levého horního okénka v *Tabulce 3*, která byla pravicově politicky činná a za komunismu v opozici. Příběh pana Bárty vlastně začíná dávno před jeho narozením, už na samém počátku první republiky. Jeho děd z otcovy strany byl zakládajícím členem nové banky, skrze kterou mohl uplatňovat svůj vliv na ekonomickou politiku vlády. Dodatečně se stal velkostatkářem v souvislosti s pozemkovou reformou v roce 1922 (blíže *Cornwall 1997*), kdy získal část majetku, který náležel německému průmyslníkovi. Děd pana Bárty z matčiny strany byl dalším ředitelem v téže bance. Rodina přišla o majetek s nástupem komunistického režimu, po uvěznění otce pana Bárty „byli všichni odstěhováni do Prahy“, kde sdíleli byt s prarodiči. Po roce byl otec z vězení propuštěn a od obvinění proti němu vznesených bylo upuštěno. Ačkoliv byl původně právník, vyučil se elektrikářem a manuálně pracoval do roku 1963, kdy získal dobré místo v pražské pobočce zahraniční firmy. Panu Bártovi se podařilo dostat se na střední školu rovnou, i když ne zcela bezproblémově. Po maturitě pracoval rok jako automechanik, protože se „musel přiblížit dělnické třídě“ dříve než mohl být přijat jako student na univerzitu. Manuální práce mu vůbec nevaldila. Během prvních let studia na univerzitě a nějakou dobu poté melouchařil jako dělník, aby si mohl dopřát životní styl, jehož součástí byly časté lovecké výlety vlastním autem do lesa, který kdysi patřival jeho rodině. Po absolutoriu získal na podnikovém ředitelství zaměstnání, které odpovídalo jeho kvalifikaci a ve kterém zůstal zaměstnán po dobu 23 let.

23.

V roce 1968 jeho rodiče i bratr emigrovali a o rok později byli v nepřítomnosti odsouzeni. Pan Bárta čelil v té době těžkému období, během něhož se mu podařilo několik důležitých věcí: Ze zdravotních důvodů byl s pomocí chápavého nemocničního lékaře zproštěn vojenské služby. Dostal dekret na rodiči opuštěný byt, i když „za cenu jisté finanční oběti“. Spřátelil se s agentem tajné policie; StB se o něj zajímala – aniž by se s ní nějak nepříjemně zapletl –, protože se rozhodl zůstat, ačkoli zbytek nejužšího rodinného kruhu emigroval. Dosáhl toho, že mohl od státu zpět odkoupit matčin poloviční podíl na vile položené na krásném místě blízko Prahy (tento dům stát předtím zkonfiskoval jako trest

za její emigraci); zaměstnání pana Bárty sice nebylo na počátku jeho kariéry nijak dobře placené, ale jak už víme, byl to pracovitý melouchář. Zaměstnavatel Bártovi i přes jeho potřebu meloucharit důvěřoval a ochraňoval ho: „Měl jsem radost z podpory od některých lidí, například od svého zaměstnavatele, který mě ochraňoval před nepřízní režimu, a tak jsem mohl normálně pracovat v nižších postaveních.“ Na konci sedmdesátých let Bárta povýšil do významné řídicí pozice. Brzy poté získal první povolení vycestovat ven, aby mohl navštívit svou matku v západní Evropě. Tuto návštěvu mohl poté každý rok opakovat. V polovině osmdesátých let získal povolení navštívit v Kanadě svého bratra. V té době měl již velmi vysokou funkci na ředitelství podniku.

24.

Jako schopný manažer, který navíc nebyl členem komunistické strany, byl několik měsíců po revoluci vyzván, aby se zapojil do nové vlády jako náměstek ministra. Dlouho předtím než byl vůbec nadhozen požadavek prověřit skrze lustrační zákon státní funkcionáře, řekl v předtuše ministrovi, že má pravděpodobně v archivech záznam o svých kontaktech s pracovníkem StB z roku 1969, který by mohl být špatně vykládán. Ministr nechal tyto záznamy prověřit, ale žádný usvědčující materiál nebyl naštěstí nalezen. Pan Bárta během svého působení ve funkci vládního úředníka řídil privatizaci řady průmyslových podniků. Poté do privatizované ekonomiky sám vstoupil, když se stal ředitelem velkého privatizačního fondu.

25.

Podobným způsobem, jako se jeho děd z otcovy strany účastnil na vzniku první republiky, se pan Bárta podílel na formování postkomunistického státního hospodářství. Restituoval také část majetku svých prarodičů, včetně 400 hektarů půdy se zámkem, který rodina musela opustit, když byl ještě malým školákem. Takto shrnuje změnu, jakou do jeho života vnesl pád komunismu:

26.

Můj život se změnil zásadně, protože já jsem se jako jediný z rodiny vrátil v relativně krátkém čase do té přerušené kontinuity, kde ta rodina *de facto*... patřila když ne k té nejvyšší špičce, tak určitě k těm, kteří se podíleli na řízení toho státu nebo na řízení financí, kteří měli opravdu výsostné postavení... Jak dále se to podaří vrátit z hlediska toho majetku a postavení, to teď záleží na tom, jak s tím budou zacházet děti, který vlastně přijdou po nás. My už na to máme málo času.

27.

Pan Bárta během vyprávění opakovaně zdůrazňoval blízký vztah k prarodičům z matčiny strany a posiloval svojí identifikaci s rodinným zázemím tím, že vyjadřoval vděk ze výchovu, jaké se mu dostalo. Vyprávěli mu, jak jeho děd za první republiky pracoval po dlouhé hodiny, takže vždy chápal, že nemůže být žádné odměny bez těžké práce. Vysvětlili mu i další užitečné principy – jaké, to ukazuje začátek odpovědi na otázku po tom, jak se proměnil okruh jeho známých, když nastoupil po roce 1990 do vlády:

Já se držím takové zásady, kterou mně vštěpovali doma. Prostě říkali, když jdeš nahoru, vždycky zdrav uctivě všechny kolem sebe a stýkej se všemi, protože až půjdeš dolů, tak je budeš potkávat také.

Bártův příběh: Srovnání s ostatními

28.

Některé prvky příběhu pana Bárty stojí za povšimnutí, neboť se opakují i v jiných vyprávěních. Zaprvé si vezměme třeba rok, který jeho otec strávil ve vězení a během něhož byla rodina „vystěhována“ z vlastního domu. Stejnou souslednost událostí popisuje

pan Ambrož, stejně jako další respondent, který líčil podrobnosti o otcově „dobrovolném“ souhlasu s tím, aby stát zabral dům, který byl vlastnictvím jeho rodiny. Během komunistického znárodnění byly zabaveny významné výrobní prostředky, ale majetek pro osobní užití byl ponecháván v soukromém vlastnictví. Vždycky se ovšem dala najít nějaká záminka k uvěznění „podezřelých nepřátel“. Zbylý hodnotný soukromý majetek se tak někdy stával „výkupným“, které mohlo zajistit rychlejší propuštění hlavy rodiny z kriminálu a snad i získání příslibu schůdné budoucnosti pro děti. Z šesti respondentů, jejichž otcové patřili k vyšší či střední třídě a byli vězněni v období „zostřeného třídního boje“, pět nakonec získalo univerzitní vzdělání a odpovídající zaměstnání.

29.

Zadruhé. Vyprávění pana Bárty dokládá jeden jednoduchý způsob, jakým bylo možné překonat handicap buržoazního původu. Když Bárta žádal o přijetí na univerzitu, mohl se docela popravdě prohlásit za příslušníka dělnické třídy – nebyl snad automechanikem a synem elektrikáře? Jistě někdo z lidí, kteří měli možnost zasahovat do přijímacího řízení a vyřazovat nevhodné uchazeče, by mohl tyto údaje zpochybnit – jenže to by musel mít nějaký opravdu vážný osobní důvod.

30.

Třetí moment se vztahuje ke skutečnosti, o které podali svědectví dva respondenti, bývalí komunističtí ministři. Normalizační režim na začátku 70. let diskriminoval především ty lidi, kteří odmítli podpořit invazi vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. Třídní původ se tak stal relativně nedůležitou věcí. Emigrace rodinných příslušníků v roce 1968 Bártovi samozřejmě přitížila; on sám, ani nikdo z rodiny se aktivně nezapojil do události Pražského jara a pan Bárta se rozhodl, že neemigruje, tak jako ostatní z rodiny. Potřeboval pak pouze uklidnit znepokojené komunistické úřady, například svým přátelským vztahem s agentem StB, který vyzvídal, proč zůstal. Normalizační propouštění v letech 1969-71, které najednou vytvořilo mnoho pracovních příležitostí na všech řídicích místech, jeho kariéře vlastně jenom prospělo.

31.

Za čtvrté se věnujme samozřejmosti, s jakou pan Bárta popisuje svoje postavení a postavení svých dědů v podnikatelské elitě podílející se na „řízení státu“. To je něco, co odlišuje respondenty z řad podnikatelské elity od těch, kteří mají menší živnost, ať už patří mezi ty prosperující či strádající. Zatímco menší živnostníci popisují rozvoj svých živností tak, že hovoří o svém rozhodování ohledně zboží a o úspěšném nebo neúspěšném navazování kontraktů, podnikatelská elita popisuje svůj úspěch jako výsledek strategických rozhodnutí, která se týkala velikosti a zaměření jejich firem. V jejich popisech je obchodní úspěch neoddelitelný od jakéhosi „budování impéria“, skrze které získávali vliv ve vládě a ve státem kontrolovaných bankách.

32.

V pátém bodě se podívejme na Bártovo tvrzení, že ochota jeho vedoucího poskytovat mu ochranu před nevlídností komunistického režimu byla nezbytnou podmínkou pro jeho profesionální postup. „Ochrana“ se ukázala jako v celém výběru velmi běžné téma. Takovéto líčení ukazuje vypravěče spíše jako oběť než jako někoho, kdo z komunistického režimu těží: režim byl ke mně v zásadě nepřátelský, ale naštěstí tu byli dobří lidé, kteří ocenili moje schopnosti a dobré vlastnosti a použili svého vlivu k tomu, abych dostal šanci. Obzvláště časté je toto téma ve vyprávění o tom, jak se člověk dostal na střední školu (o tom více později). Poskytování ochrany schopným zaměstnancům bylo zmiňováno i druhou stranou, komunistickými ministry. Ochrana se objevovala jako důležitá součást jejich vyprávění o práci ve vysokých funkcích.

33.

Konečně, povšimněme si rozdílu v tom, jak pan Ambrož a pan Bárta pracují ve svých

sebe prezentací se svým buržoazním rodinným zázemím. Pan Ambrož se hned zkraje ujistil, že osoba, se kterou hovoří, ho zná jako příslušníka rodiny průmyslníků, jejíž historie se odvíjí už od sedmdesátých let minulého století. Rychle ale dodal, že nebyl obětí svrženého komunistického režimu. Poté se ve svém vyprávění soustředil na rozlišování mezi hloupě-politickou a technicko-ekonomickou sférou komunistického systému, přičemž svou kariéru umístil přímo do sféry technicko-ekonomické; zdůrazňoval odbornost, kterou v této sféře získal a která se ukázala tak užitečná i ve chvíli, kdy revoluce vyžadovala rychlé přizpůsobení se tržním podmínkám. Podmínky se zásadně změnila a musel se učit mnoha věcem; ale sám sebe změnit v podstatě nemusel, protože byl vždycky optimista, měl elán a schopnost udržet věci v chodu a umožnit svým zaměstnancům, aby si vydělali na živobytí. Konstrukce kontinuity propojující činy a kus štěstí za zdiskreditovaného minulého režimu s činy a okolnostmi v současnosti byla typická i pro ostatní manažery z éry komunismu. V době, kdy se ve veřejné diskuzi bědovalo nad tím, jak komunismus poškodil českou společnost, a kdy se s uspokojením konstatovalo, že solidní buržoazní zázemí se tu a tam přeci jenom zachovalo, mohlo takové naznačování hlubší třídní kontinuity manažerskou historiku jen vylepšit.

34.

Oproti tomu příběh pana Bárty byl eposem o sociální identitě zakotvené v rodině, která přežila těžké komunistické časy. Příběh byl přeplněn nadčasovými hodnotami a epizodami, které jakoby mimochodem dokazovaly pružnost fungování společnosti uplynulé doby (možná mýtické). Pan Bárta třeba vypráví o vztahu, který si udržel po celý život s vesničany z dědova vyvlastněného vesnického majetku – s vesničany, u kterých bydlel a s kterými pracoval v lese nebo chodil na lov. Ti mu dokonce uprostřed studené války prozradili, že hranice se sousedním západním státem, která vedla před jejich pozemky, není tak docela neprůnikatelná. Ústřední zápletka Bártova eposu o sociálním přežití se točí okolo řešení problémů, kterým musel čelit po emigraci rodiny. Jde například o jeho odhodlání nenechat zbytky rodinného majetku státu v době, kdy mnozí lidé považovali nemovitosti za zdroj zbytečných starostí. Jde také o jeho vyjednávací schopnosti, které zachránily jak rodinný majetek, tak protagonistův kariérní postup v době komunistické normalizace. Celá historie může to být interpretována jako morálně podezřelý případ vyjednávání soukromých zájmů s představiteli režimu. Celkový kontext vyprávění však podporuje dojem, že jde o případ dobré buržoazní výchovy, kdy sociální kontinuita přežila navzdory politickému režimu. Jde vlastně o případ morálního přežití.

Jak se dostat na střední školu: Kulturní příběhy střední třídy

35.

Mnoho respondentů ve svých autobiografiích zmiňovalo nějakou událost týkající se postupu ve vzdělávacím systému. To je celkem pochopitelné – mimo jiné i proto, že v České republice má pouze 40 procent lidí v aktivním věku maturitu a jen 10 procent nějaký vyšší stupeň vzdělání. Ti, co (podobně jako většina mých respondentů) patří k minoritě absolventů vysokých škol, se samozřejmě snaží ve svých sebe prezentacích ukázat povědomí o příslušnosti k této sociální skupině. Fenomén, který bych zde rád diskutoval, se vztahuje k problému, jak se dostat na střední školu. To je totiž událost, která byla často nejen zběžně líčena či mimochodem zmiňována, ale která byla vyprávěna jako dramatický příběh, který se odehrává v určitém prostředí, s určitými postavami, který má zápletku a poučení. Typicky to dokonce byla první vyprávěná událost z celé sebe prezentace. A narodil od životních příběhů sebraných v Yorku, ve kterých vypravěči středního věku dělají často drama z toho, jak na škole skládali celostátní vědomostní zkoušky, české příběhy se samotným akademickým výkonem moc nezabývají. Jsou to spíš příběhy, ve kterých hlavní roli hraje silná intervence (*strong intervention plot* – SIP), přičemž nadání ke vzdělání je pouhým předpokladem pro úspěch. A jsou to také příběhy,

ve kterých jde o třídní původ. V případě respondentů z nižších společenských tříd vypadala silná intervence tak, že někteří učitelé vytrvale přesvědčovali rodiče akademicky talentovaných dětí a jiné autority, které měly do věci co mluvit, že by se dítě mělo dále vzdělávat místo toho, aby šlo do učení. V případě mužských respondentů patřících ke střední třídě se silná intervence týkala toho, že výběrové řízení nezohledňovalo pouze znalosti, ale také sociální původ a „politickou důvěryhodnost uchazeče“. Navíc původní rozhodnutí výběrové komise mohly vždycky zvrátit vyšší úřady.

36.

Příběhy střední třídy vyprávěly o akademicky zdatných dětech, které čelily překážkám, jež jim byly kladeny do cesty. Ty mohly být nakonec překonány díky statečnosti určitých osob: „Vždycky jsou nějaký lidi, kteří jsou jaksi stateční a významně vás ovlivněj.“ Všechny tyto příběhy měly šťastný konec, ačkoliv se vyskytly případy, kdy protagonisté museli ze své původní volby ustoupit. Všichni respondenti z řad prvorepublikové vyšší a střední třídy zařazení do horních dvou řad *Tabulky 3* mají vysokoškolské vzdělání, a to až na dvě výjimky – ty ale netvrdily, že jim v přijetí na univerzitu zabránila politická diskriminace. Jediné dva případy, v nichž dobře prospívající děti nesměly být z kádrových důvodů přijati k středoškolskému dennímu studiu, se týkaly nikoliv respondentů samotných, ale jejich manželek, které byly označeny za dcery kulaků. V podrobnějších vyprávěních mají politické překážky, které respondenti museli překonat, podobu lidí na konkrétních místech, členů komisí sepisujících „komplexní kádrová hodnocení“, a to na základě speciálních předpisů a osobních záznamů, které mohly být interpretovány různě. Pokud někteří z těchto lidí chtěli respondenty nespravedlivě znevýhodňovat, pak často spíše z osobních důvodů než z proletářského nadšení. Naštěstí ale jejich zásah mohli neutralizovat jiní, kteří byli ochotni použít stejné předpisy a stejnou rétoriku v respondentův prospěch. Příběhy popisují vynalézavost, s jakou rodiče užívali své kontakty, aby získali podporu nějakého významného člena komise, který se zmínil dobrým slovem. Vývoj dítěte se tu líčí jako přechod z chráněného domácího území do společnosti, kde rodiče musí získat pro dítě nějakou ochranu pro případ, že by se zlomyslní lidé a intrikáři spojili a chtěli mu odeprít to, co si opravdu zaslouží.

37.

Tato vyprávění můžeme chápat jako *kulturní příběhy* střední třídy (Miller, Glassner 1997). Tyto příběhy mají standardní zápletku a charakter. Díky své typičnosti navozují u vypravěče i posluchače pocit příslušnosti k určité kultuře (sociální skupině). V našem případě jde o kulturní příběhy české střední třídy – té její generace, která vyrůstala v prvních dekádách komunistického režimu. Kromě toho, že zdůrazňují hodnotu vzdělání, pojednávají také o dalších rysech sdíleného světa a postoje k němu: distancují protagonistu od komunistického režimu, ačkoliv ten s ním musel vycházet, aby mohl udělat kariéru; charakterizují jeho rodinu jako „dobré a statečné“ lidi; vyprávějí o dovednostech pragmatického využívání předpisů a rétoriky samotného komunistického režimu; a vyprávějí také o světě, který uváděly do pohybu známosti a patronáž.

Závěr

38.

Na základě našich zjištění nelze tvrdit, že třídní boj proklamovaný českou komunistickou revolucí a uplatňovaný vůči potomkům staré buržoazie byl jenom jakési štekání bez kousání. Těžko říci, zda by vyšší zastoupení obyčejných dělníků v našem vzorku ukázalo nějaké případy trvalé třídní diskriminace. Naše data však rozhodně svědčí o existenci *nepotopitelné třídy* v české společnosti: tu tvoří děti z buržoazních rodin, které získaly moc a výhody v době komunismu, aby se stali těmi, kdo nejvíce profitují z obnovy kapitalismu. Ukázala se tu na jedné straně schopnost rodin předávat sociální dovednosti i

studijní předpoklady, a na straně druhé otevřenost komunistického režimu osobní patronáži. A ještě jedna věc: konstruktivistické čtení dat ukazuje, jak se předkomunistický buržoazní původ v kombinaci se stereotypem velké historie o hostilitě komunistické strany stává narativním zdrojem pro vyrovnání se s potencionálním stigmatem komunistické kariéry.

39.

Životopisné vyprávění konstruuje ikonické Já (*iconic self*, Linde 1993). Naznačuje existenci individuálního lidského subjektu jako kontinuity, která překlenuje různé role, situace a časy. Dodává také této kontinuitě pozitivní morální konotaci tím, že ji zakotvuje v povědomě sdílené kulturní příslušnosti, kterou vypravěč spolu se svými posluchači utváří. Vypravěč si přitom hledí možných trhlin v kontinuitě a příslušnosti subjektu, dává si pozor na to, aby si posluchači nemohli reprezentované činy a vlastnosti vyložit jako reprezentaci stigmatizované identity. Vypravěč při této biografické práci užívá kulturních zdrojů, které má po ruce.

40.

Revoluce hlásá diskontinuitu velké historie. Ta proniká i do malých historií a z toho pro jejich subjekty plyne hrozba stigmatizace. A pro vypravěče z toho plyne výzva, aby se pokusil sestavit nějakou historii úspěchu. Včerejší triumfy se nyní mohou zdát falešné či nechutné. Různé příslušnosti a členství dávané v nové éře najevo mohou svědkům z minula připadat vymyšlené. To je pak těžké nevypadat buď jako korouhvička, nebo jako dinosaur. Máme-li porozumět porevoluční společnosti, musíme si všimnout biografické práce jejích členů, toho, jak se s tímto problémem biograficky vyrovnávají.

Poznámky

1) Terénní práce tohoto projektu jsem vedl sám, během univerzitního volna v letech 1994-95 (jsem zavázán University of York za podporu projektu dvěma granty v celkové výši 2772 GBP). Rozhovory byly provedeny v češtině, přepsány a zpracovány s pomocí počítačového programu ETHNOGRAPH 4.0. Délka rozhovorů se pohybovala v délce od necelé hodiny až po více jak čtyři hodiny. Respondentům byla garantována anonymita.

2) Lustrační zákon vydaný v roce 1991 ovšem zamezoval působení bývalých komunistických úředníků a pracovníků tajné policie ve státní správě. Toto opatření ale jen posílilo odhodlání lidí lustračním zákonem stigmatizovaných, aby hledali svoje budoucí uplatnění v rozmáhajícím se privátním sektoru.

Literatura

ANDRLE, V. (1976): *Managerial power in the Soviet Union*. Farnborough: Saxon House

ATKINSON, R. (1998): *The life story interview*. Thousand Oaks, CA: Sage

ATKINSON, P. / SILVERMAN, D. (1997): Kundera's *Immortality: The interview society* and the invention of the self. *Qualitative Inquiry*, 3, 3, 304-325

BAKER, C. (1997): Membership categorization and interview accounts. In: D. Silverman, ed.: *Qualitative research: Theory, method and practice*. London: Sage

BERTAUX, D., ed. (1981): *Biography and society: The life history approach in the social sciences*. Beverley Hills, CA: Sage

BERTAUX, D. / BERTAUX-WIAME, I. (1981): Artisanal bakers in France: How they live and why they survive. In: F. Bechhofer, B. Elliot, eds.: *The petite bourgeoisie*:

Comparative studies of an uneasy stratum. London: Macmillan

BERTAUX, D. / THOMSON, P., eds. (1997): *Pathways to social class: A qualitative approach to social mobility*. Oxford: Clarendon Press

BERTAUX-WIAME, I. (1981): The life history approach to the study of internal migration. In: D. Bertaux, ed.: *Biography and society: The life history approach in the Social sciences*. Beverley Hills, Ca: Sage.

BOURDIEU, P. (1986): L'illusion biographique. *Acts de la recherche en sciences sociales*, 62-63, 69-72

BROSE, H.-G. (1989): Coping with instability: The emergence of new biographical patterns. *Life Stories/Récits de vie*, 5, 3-25

BRUNER, J.S. (1987): Life as narrative. *Social Research*, 54, 1, 11-32

BRUNER, J.S. (1995): The autobiographical process. *Current Sociology*, 43, 2-3, 161-177

BURGOS, M. (1989): Life stories, narrativity and the search for the self. *Life Stories/Récits de vie*, 5, 27-48

CATANI, M. (1981): Social life history as ritualized oral exchange. In: D. Bertaux, ed.: *Biography and society: The life history approach in the social sciences*. Beverley Hills, CA: Sage

CHAMBON, A.S. (1995): Life history as a dialogical activity: 'If you ask me the right questions, I can tell you'. *Current Sociology*, 43, 2-3, 209-219.

CLARK, E. / SOULSBY, A. (1993): The transformation of the managerial élite in the Czech Republic. *Europe-Asia Studies*, 48, 2, 285-303

CORNWALL, M. (1997) 'National reparation'? The Czech land reforms and the Sudeten Germans 1918-38. *Slavonic and Eastern European Review*, 75, 2, 259-280

DENZIN, N.K. (1989): *Interpretive biography*. Newbury Park, CA: Sage

DENZIN, N.K. (1991): Representing lived experiences in ethnographic texts. *Studies in Symbolic Interaction*, 12, 59-70

DENZIN, N.K. (1995): Stanley and Clifford: Undoing an interactionist text. *Current Sociology*, 43, 2-3, 115-123.

ELLIS, C. / FLAHERTY, M.G., eds. (1992): *Researching subjectivity: Research on lived experience*. Newbury Park, CA: Sage

FIALOVÁ, Z. (1996): Malé dějiny česko-slovenských vztahov. *Biograf*, 7, 29 odst.

FISCHER-ROSENTHAL, W. (1995): The problem with identity: Biography as solution to some (post)modernist dilemmas. *Comenius*, 15, 250-265

GOFFMAN, E. (1972): The moral career of the mental patient. In: J.G. Manis, B.N. Meltzer, eds.: *Symbolic interaction: A reader in social psychology*

GUBRIUM, J.F. (1993a): For a cautious naturalism. In: J.A. Holstein, G. Miller, eds.: *Reconsidering social constructionism: Debates in social problems theory*. Hawthorne,

NY: Aldine de Gruyter

GUBRIUM, J.F. (1993b): *Speaking of life: Horizons of meaning for nursing home residents*. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter

GUBRIUM, J.F. / HOLSTEIN, J.A. (1995): Biographical work and new ethnography. In: R. Josselson, A. Lieblich, eds.: *The narrative study of lives 3*. Thousand Oaks, CA: Sage

GUBRIUM, J.F. / HOLSTEIN, J.A. (1997): *The new language of qualitative method*. Oxford: Oxford University Press

HELLING, I.K. (1988): The life history method: A survey and a discussion with Norman K. Denzin. *Studies in Symbolic Interaction*, 9, 211-243

HOLSTEIN, J.A. / GUBRIUM, J.F. (1997): Active interviewing. In: D. Silverman, ed.: *Qualitative research: Theory, method and practice*. London: Sage

JOSSELSON, R. / LIEBLICH, A., eds. (1993-97): *The narrative study of lives [5 volumes of an annual series]*. Thousand Oaks, CA: Sage

KOHLI, M. (1981): Biography: Account, text, method. In: D. Bertaux, ed.: *Biography and society: The life history approach in the social sciences*. Beverley Hills, CA: Sage.

KOHLI, M. (1986): Social organization and subjective construction of the life course. In: A.B. Sorensen et al., eds.: *Human development and the life course*. New York: Hillsdale.

LEWIS, O. (1961): *Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican family*. New York: Random House

LINDE, C. (1993): *Life stories: The creation of coherence*. New York: Oxford University Press

McCALL, M. (1985): Life history and social change. *Studies in Symbolic Interaction*, 6, 169-182

MEIR, D.M / RAZ, A.E. (1996): Life stories, status and symbolic typing: Exploring beggars as an interpretive community. *Journal of Narrative and Life History*, 6, 2, 123-143

MILLER, J. / GLASSNER, B. (1997): The 'Inside' and the 'Outside': Finding realities in interviews. In: D. Silverman, ed.: *Qualitative research: Theory, method and practice*. London: Sage

ROOS, J.P. (1987): From farm to office: Family, self-confidence, and the new middle class. *Life Stories/Récits de vie*, 3, 7-20

RICHARDSON, (1992) The consequences of poetic representation. In: C. Ellis, M.G. Flaherty, eds.: *Investigating Subjectivity*. Newbury Park, CA: Sage

RIESSMAN, C.K. (1993): *Narrative analysis*. Newbury Park, CA: Sage

ROSENTHAL, G. (1993): Reconstruction of life stories: Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. In: R. Josselson, A. Lieblich, eds.: *The narrative study of lives 1*. Thousand Oaks, CA: Sage

SHAW, C. (1930): *The Jack-Roller: A delinquent boy's own story*. Chicago: Chicago University Press

SILVERMAN, D. (1993): *Interpreting qualitative data: Methods for analysing talk, text and interaction*. London: Sage

STANLEY, L. (1991): Feminist autobiography and the feminist epistemology. In: J. Aaron, S. Walby, eds.: *Out of the margins: Women's studies in the nineties*. London: Falmer Press

STANLEY, L. (1993): On auto/biography in sociology. *Sociology*, 27, 1, 41-52

ŠIMEČKA, M. (1992): *Kruhová obrana*. Bratislava: Archa

TERKEL, S. (1972): *Working*. New York: Avon

THOMPSON, P. (1975): *The Edwardians: The remaking of british society*. London: Wiedenfeld & Nicolson

THOMPSON, P. (1978): *The voice of the past: Oral history*. Oxford: Oxford University Press

TONKIN, E. (1992): *Narrating our pasts: The social construction of oral history*. Cambridge: Cambridge University Press

WITKIN, R. (1994): Running a commentary on imaginatively relived events: A technique for obtaining a qualitatively rich discourse. *British Journal of Sociology*, 45, 2, 265-285

[nahoru]

Vladimír Andrlé

Pracuje na webových stránkách věnovaných kvalitativní sociologii

<http://www.andrle.org.uk> . Vede doktorandské projekty na katedře sociologie na univerzitě v Yorku, Velká Británie, kde se v r. 2002 vzdal plného úvazku po třiceti letech působení jako vysokoškolský učitel. Je autorem tří knih: *Managerial power in the Soviet Union* (Saxon House, 1976); *Workers in Stalin's Russia* (Harvester-Wheatsheaf, 1988); a *A social history of twentieth-century Russia* (Edward Arnold, 1994). K jeho autorským publikacím z nedávných let patří i tyto články: "Neither a dinosaur nor a weathercock: The construction of a reputedly continuous self in Czech postcommunist life stories" (*Qualitative Sociology*, 2000); "The buoyant class: Bourgeois family lineage in the life stories of Czech business elite persons" (*Sociology*, 2001); "Czech dissidents: A classically modern community" (in R. Humphrey, R. Miller and E. Zdravomyslova, eds.: *Biographical research in East Europe*, Ashgate 2002). Je členem redakční rady *Biografu*.

Působíště: York University, Velká Británie

E-mail: vladimir@andrle.org.uk

Website: <http://www.andrle.org.uk>

Olga Starostová

Olga Starostová pracuje jako socioložka věnující se prevenci a evaluaci v oblasti veřejného zdraví (CEPROS o.p.s.) a výzkumu v oblasti kvality služeb pro seniory (CELLO FHS UK). Na FHS UK seznamuje studenty s využitím akčního výzkumu v obou zmíněných oblastech.

E-mail: svaroh@volny.cz

© Biograf 1999 - <http://www.biograf.org>; casopis@biograf.org
Publikování tohoto textu kdekoli jinde je možné pouze se souhlasem editora Biografu.
Správci webu: Jakub Konopásek a Zdeněk Konopásek
Design a koncepce: Zdeněk Konopásek; grafika Rudolf Šmíd